

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 316.61:304.4(470+571)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-46-71-77>**Наталка Жмуд**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: zmudnataalka@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-918X>Web of Science ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/ADC-7548-2022>**Опозиція «свій-чужий» як парадигма конструювання соціокультурної ідентичності: советсько-російські контексти**

Анотація. Метою статті є спроба проілюструвати, що опозиція «свій-чужий» є базовою парадигмою формування як советської, так і сучасної російської соціокультурної ідентичності, що особливо актуалізується на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну і посилення біполярних настроїв у світовій геополітиці. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загальнонаукового та міждисциплінарного методичного інструментарію. Зокрема, спостереження, анкетування, нарративне інтерв'ю, статистичний аналіз, контент-аналіз, крос-культурний та соціокультурний аналіз, теорія поколінь В. Штрауса і Н. Хоува, теорія постматеріалізму Р. Інглеарта, примордіалістська, конструктивістська та інструменталістська концепція етнічності тощо. Йдеться, передусім, про необхідність звільнитися від дихотомічного теоретико-методологічного підходу, характерного для советського та почасти постсоветського суспільно-наукового дискурсу. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, щоби узагальнити наукові праці та результати багаторічних польових студій з цієї проблеми. І крізь призму порівняння особливостей конструювання советської і сучасної російської ідентичності у парадигмі «свого-чужого» осмислити потенційні ризики для подальшого формування української соціокультурної ідентичності. **Висновки.** Актуальність окресленої теми є важливою як у науковому, так і в суспільному дискурсах. Російська пропаганда на окупованих територіях прагне змінити соціокультурну ідентичність, передусім, молодого покоління, нав'язуючи їм біполярне світосприйняття. А для старших поколінь – реанімує уклад життя «посовітськи». Порівняльний аналіз советської і путінської ідеологічних систем у виразить шляхи та інструменти протистояння російській інформаційно-психологічній операції.

Ключові слова: опозиція «свій-чужий», «руській мір», советський, соціокультурна ідентичність.

Постановка проблеми. Дихотомія «свій-чужий» є основною матрицею формування ідентичності. «Інший» завжди відіграв роль необхідного посередника і маркера увиразнення себе. Незважаючи на те, що «іншування» призводить до конструювання кордонів, появи стереотипів та створення соціальної дистанції, воно обов'язкове і природне для будь-якої конфігурації ідентичності (етнічної, національної, соціальної, релігійно-конфесійної тощо).

Наприклад, культурна «інакшість», яка формувалася на перетині західної і східної цивілізацій, лише додала риси самобутності українському культурному ландшафту. Загроза починається тільки тоді, коли «свій-чужий» як когнітивно-поведінкову парадигму нав'язують з метою створити безальтернативну систему, де «інший» безпеліційно перетворюється на «чужого», а згодом – «ворога». Тому цілком логічно, що конструювання своєї національної ідентичності незалежна Україна розпочала із звільнення від советського біполярного світогляду. Цей процес ускладнили як криза європейської цивілізації та ідентичності, так і російсько-українська війна, що оголили головні недоліки системи міжнародного правопорядку і виявили низку глобальних проблем. Однією із найважливіших стала небезпека біполяризації світу, до якої безпосередньо причетна советська ідеологія і політика путінської Росії як її правонаступниці.

Аналіз джерел та останніх досліджень. На сьогодні в українській та зарубіжній історіографії маємо недостатню кількість компаративістських досліджень цих двох систем, оскільки ряд процесів та явищ ще тривають, тому давати їм об'єктивну неупереджену оцінку досить складно.

Зрозуміло, що більшість праць присвячено аналізу саме советської тоталітарної системи, яка припинила своє існування. Зазвичай, в історіографії ця проблематика розглядається крізь призму методології конструювання внутрішнього чи зовнішнього «образу ворога» як невід'ємного

психологічного та ідеологічного складника суспільної свідомості (Гриневич, 2014); (Яковлев, 2016), (Каганов, 2019) тощо.

Анексія Криму, окупація Сходу України і російське повномасштабне вторгнення прискорили порівняльні студії у цьому напрямку (Магда, 2015), (Ніколаєва, 2016), (Гай-Нижник, 2017), (Кулик, 2020), (Бодак, 2022), (Якубова, 2023). Важливий теоретико-методологічний внесок зробили наукові праці зарубіжних істориків, які, зазвичай, менш залежні від советського та постсоветського академічного дискурсу. У цьому контексті варто згадати американського історика Тімоті Снайдера, фахівця з історії Східної Європи, зокрема історій України, Польщі, Росії, дослідника націоналізму, тоталітаризму та Голокосту (Снайдер, 2023). Саме у праці «Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка» автор акцентує увагу на причинах та наслідках трансформацій в Росії, Україні, Європі та США від 2011 до 2016 року, препарує природу російського фашизму, аналізує загрози глобального поширення тоталітаризму, біполяризації світу та шлях України до свободи (Снайдер, 2020).

Мета статті полягає у спробі порівняти місце та роль біполярної світоглядної парадигми «свій-чужий» у советській та сучасній російській ідеології і увиразнити наслідки цього впливу на формування української соціокультурної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. В часи суспільних трансформацій завжди загострюється ставлення до «іншого» / «чужого», відтак посилюється пошук «винного» / «ворога», а часто – штучне його конструювання. Саме у цьому контексті, із здобуттям незалежності, в український інформаційний простір програмно й систематично почали вкидатися наративи про «дві України»: «Західну» і «Східну», «проєвропейську» і «проросійську», «україномовну» і «російськомовну» тощо.

Як свідчать результати багаторічних польових студій викладацько-студентського колективу історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського («Локальна ідентичність вінничан» (2017 р.); «Донбас і Поділля очима людей», «Досвід переселення та адаптації у зв'язку із наявними військовими подіями» (2015 – 2017 рр.); «Культурний ландшафт кризь призму антропології простору», «Радянська ідентичність як складова культурного ландшафту», «Комеморативні практики у культурному ландшафті Вінниччини» (2018 – 2021 рр.); «Соціокультурна ідентичність подолян» (2020 – 2021 рр.), «Настрої українців під час повномасштабного російського вторгнення» (2022 – 2023 рр.)), «розхитування» українського суспільства шляхом насадження біполярного світогляду призвели спочатку до анексії Криму та окупації Сходу України, а згодом – до повномасштабного російського вторгнення (РФ ННЛІЕСхП ВДПУ).

Саме прагнення Росії як спадкоємиці Союзу швидко повернути політичний та ідеологічний вплив на постсоветський простір поглибили поділ українського суспільства на «свого-чужого» на різних рівнях соціокультурної ідентичності (національному, етнічному, регіональному, конфесійному, мовному) і посилити ціннісний розкол ідентичностей.

Будучи виразною дихотомічною системою, марксизм-ленінізм як стрижень советської ідеології сконструював вірцевий типаж тоталітарної системи – «совецьку людину» або «homo sovieticus» – активного будівника комунізму, без власної позиції, безпринципного і некритичного. Патерналізм держави, атеїзм, класова боротьба, домінування колективу над індивідуумом тощо культивувалися в якості «правильних» морально-етичних цінностей.

Така жорстка опозиційність призвела до гомогенності і обезличення соціуму, де «свої» як монолітний колектив протистояли «іншим» як потенційним «ворогам» – необхідній складовій осмислення світу. На різних історичних етапах такими «ворогами» були «петлюрівці», «соціал-демократи», «фашисти», «бандерівці», «західний капіталізм» тощо. Культивування «ворога» як перманентної загрози посилити потребу у конструюванні культу «героїв». Звичайна людина як така у цій системі просто розчинялась. Навіть, здавалось би, такі позитивні риси як енергійність, життєрадісність, цілеспрямованість тощо були контрольованими, маніпульованими, працювали в ідеологічному ключі, створюючи подвійні стандарти та амбівалентне світосприйняття. Найстрашнішим наслідком життя в біполярній системі було не стільки перелаштування суспільної свідомості на потрібний лад, скільки перетворення людини фактично на її інфантильного заручника. Йдеться не лише про постійну насильницьку зміну системи мислення людини, а про добровільне самоналаштування на такий формат взаємовідносин влади і людини, коли зникає суперечність і спротив. За таких обставин тотальний терор стає шляхом, інструментом і формою існування.

І хоча путінська доктрина справді перейняла багато чого від советської, передусім, таку ж біполярну когнітивно-поведінкову модель, вона все ж сформувалась як своєрідний політико-ідеологічний феномен – «русскій мір».

Опозиція «свого-чужого» почала активно насаджуватися в російський та український інформаційний простір відразу після розпаду Советського Союзу. Ворожий образ української влади конструювався шляхом різкого засудження будь-яких її дій, спрямованих на

євроінтеграцію та зближення з НАТО. Парламент Російської Федерації (далі – РФ) протягом 1990-х років ухвалив ряд нормативно-правових документів, в яких фактично відкрито йшлося про зазіхання на адміністративні кордони України, а українська державність трактувалася як політична випадковість (Якубова, 2023). Гостроти темі додало поширення ідеї «русского міра», яка претендувала не лише на статус російської внутрішньої доктрини, а й ревізійного інструмента щодо повернення домінування Росії у геополітиці, та вже у статусі неоімперії.

Дещо пригальмував реалізацію проекту «русского міра» підписаний тодішнім президентом РФ Б. Єльциним 31 травня 1997 року договір про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Росією, де йшлося про взаємоповагу сторін щодо територіальної цілісності та непорушності існуючих кордонів. Хоча шовіністично налаштовані російські політичні кола схилили Єльцина не підписувати жодних договорів з «бандерівщиною», тому цей договір був ратифікований лише 1 квітня 1999 р.

Якщо на першому етапі (2000 – 2008 рр.) зовнішній вектор російської політики декларувався президентом В. Путіним як рух у бік цивілізаційного просування Росії, то вже на другому (2012 – 2023 рр.) він почав відкрито й активно позиціонувати Росію як правонаступницю Советського Союзу та наголошувати на необхідності його відродження.

Проект «русский мір» базується на «святій місії Росії» як нерозривній єдності церкви і держави; якщо місія держави – нищити ворога без будь-яких моральних терзань, то особлива місія церкви – освятити таке «виправдане» насильство; священна тріада, на якій все тримається, – «Бог, батьківщина і національний вождь» (за І. Ільїним) (Якубова, 2023, с. 111, 115). Такі ідеологи «русского міра» як О. Дугін та С. Переслегін додають до тлумачення ролі України епітет-конструкт «загроза» – як всій Євразії загалом, так особливо саме для Росії зокрема.

В основу путінського проекту «русский мір» покладено дихотомічний принцип, який виразно демонструє опозицію Заходу. Ця стратегія передбачає повернення до сфери політично-економічного домінування Росії на постсоветському просторі; посилення впливу Росії в країнах з домінуючим російськомовним населенням; реконструкцію існуючої геополітичної конфігурації та формування нових геополітичних союзів шляхом дестабілізації західної цивілізації; домінування у новій конфігурації в якості новітньої ідеології як антитези лібералізму та демократії (Якубова, 2023, с. 138).

Ядром «русского міра» визначено Росію, Україну, Білорусь, внутрішньою сферою – постсоветський простір, зовнішньою – країни з чисельною російською діаспорою та православні країни.

Базові меседжі цієї доктрини Путін озвучив ще у 2005 р. на резонансній Мюнхенській промові, у якій йшлося про «розпад Союзу як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ ст.». Пізніше він оприлюднює наративи про «однополярність світу» (2007 р.), «квазідержавність України», «Україну як основний індикатор агресивних російських намірів» (2008 р.), «росіян та українців як один народ» (2021 р.).

Після провалу у 2014 р. проекту «Новоросія» як концепції розколу України в український інформаційний простір через ЗМІ та літературу почали вкидатися наступні наративи: «Росія проти...», «Крим – ісконно російській!» «ДНР», «ЛНР», «фашистський режим» тощо, «розгойдуючи» міф «холодної війни». З метою нівелювання української державності та національної ідентичності з'явилися підміни назви «Україна» альтернативними термінами: «Малоросія», «Слобожанщина», «Донбас», «південні й західні руські землі», «народи, що живуть на теренах сучасної України», «єдиний слов'янський народ», «наші брати», «православні» тощо.

Формуючи конотації українців і України як «чужих» / «ворогів» для внутрішнього споживача, російська влада застосувала концепцію так званої «мозаїчної культури» (автор – французький соціопсихолог Абраам Моль). Вона тісно пов'язана з роботою ЗМІ, розрахована на низький інтелектуальний рівень та байдужість до політики. Суть полягає у хаотичному неструктурованому сприйнятті різнопланової інформації, що спричиняє фактично автоматичний рівень засвоєння, а отже – створення плідної платформи для відволікання, внесення сум'яття, збивання з пантелику, викликання паніки, апатії, пасивності і параної за допомогою конструювання фейків, міфів, протиріч, моделювання та створення так званої «паралельної реальності». Її тактика орієнтована на дезорганізацію, деморалізацію та маніпуляцію опонента, тобто полягає у «забрудненні» інформаційного поля з метою створення тотальної недовіри до юдзь-кого чи будь-чого.

Більшість міфів спрямовані, передусім, на підміну причини – наслідком, дискредитацію історичної правди як такої («Русь – це Росія», «Голодомор вигадали», «Україну придумав Ленін», «Велику Вітчизняну війну виграла лише Росія», «українські фашисти бомбили Донбас», «української нації немає, але українці – націоналісти» тощо).

Як бачимо, попри те, що російський інструментарій пропаганди за своїм біполярним характером загалом схожий на советський, підхід є дещо іншим. Російська пропаганда

.....
використовує не стільки методи інформаційної війни, скільки дезінформаційної («інформаційно-психологічна операція» – ІПСО). Якщо метою советської пропаганди було переконати чи довести свою ідеологічну правоту протиставленням комуністичної та буржуазної ідеологій, то метою російської – підірвати довіру до будь-чого та дискредитувати.

Створюючи напруги різного характеру (історичні, регіональні, соціальні, етнічні, релігійні) та надаючи їм фейкового легітимного значення саме в тих регіонах, які є важливими для інтересів, передусім, США, інформаційна війна посилює ескалацію. Дієвою тактикою є створення так званих «сірих зон» вздовж кордонів територій, на яких суверенітет інших націй обмежений, а Росія нарощує домінуючий статус.

На сьогодні вищою стадією «русского міра», на думку багатьох дослідників, став рашизм. Він синтезував політичні, етичні, культурологічні та релігійні виміри, оскільки базується на цінностях сакральності влади, суверенності, месіанстві, патерналізмі. Це історично новий феномен, синкретична сутність якого робить неможливими прямі аналогії з нацизмом чи фашизмом, як часто йдеться в публічному дискурсі. Сучасні російські реалії занадто складні для однозначного тлумачення цього терміна. На думку дослідниці советської та путінської ідеологій Л. Якубової, рашизм – це чорносотенно-білогвардійсько-чекістська тоталітарна ідеологія і практика з низкою специфічних ознак, обумовлених гібридним характером російського політичного проекту і обставинами постмодерну (Якубова, 2023, с. 24-26).

Як і советське тлумачення світу, рашистське також має всі ознаки тоталітарної системи, спрямованої на формування антимодерністського, агресивного біполярного (де «своє» – єдино правильне, а «чуже» – потенційно вороже) та етатичного (патерналізм: нічого крім, нічого поза, нічого проти держави; беззаперечне визнання єдиного лідера-вождя) світогляду.

На зразок советської, путінська ідеологія в усьому будується на протиставленні західній цивілізації. Але, на відміну від советської (де конструювалась «homo sovieticus без виразних етнічних та релігійних ознак»), рашистська навпаки насаджує таку синкретичну ідентичність як етнонація (російська політична нація на основі російського етносу з нівелюванням інших етнічностей багатонаціональної Росії). Тут варто згадати запропонований Путіним у 2016 р. проект Закону про російську націю, у якому закладено одразу три глибоко тоталітарні ідеї – етноцид, уніфікацію ціннісних установок і нав'язливий контроль державно-суспільних інститутів щодо їхнього формування (фактично позбавляючи людей права вибору). Така назва деякими правниками була потрактована як загроза для «розмиття» етнічності, тому поки обійшлися обтічною назвою «Про основи державної національної політики», хоча ідея етнонації залишилася базовою.

Основою нової російської ідентичності рашистська самодержавно-православна доктрина визначає також особливу роль православ'я. Одним із ключових завдань фонду «Русский мір» (2007 р.) стало тісне співробітництво з Російською православною церквою (далі – РПЦ) як провідним культуртрегером російської культури. Теза про «єдність» росіян, українців та білорусів спирається саме на традиційну тріаду культури-мови-віри. А роль РПЦ та її цінності трактується як захист російського суспільства та цивілізації від «прогнилого Заходу».

Хоча за змістом «політичне православ'я» є антитезою советській атеїстичній системі, але за формою і механізмами впливу дуже схоже з комуністичною ідеологією як фактично світською релігією. За аналогією просування ідеї про світову революцію воно нав'язує наративи про «богообраність» Росії та тотальне «оправославлювання як єдиний шлях порятунку в аморальному світі».

Конструювання соціокультурної ідентичності в парадигмі «свого-чужого» підтверджує зациклення російської доктрини на двох історичних датах – 1945 р. (закінчення Великої Вітчизняної війни) та 1991 р. (розпад Советського Союзу). Занурення у «советськість» дозволяє відволікати від сучасних економічних та політичних проблем, а маніпуляція символами воєнних перемог штовхає в ілюзію та утопію, блокуючи доступ до усвідомлення звичайної, трагічної реальності війни.

Конструювання таких наративів як «денацифікація», «демілітаризація», «десатанізація» свідчать лише про посилення «ворожого» образу «фашистської України». Вони актуалізуються перед знаковими святами, що, зазвичай, походять із советської епохи, тому є досить міцними. Ритуалізація відбувається на тлі оприявлення манії величчя «русского міра», однією із форм якої є так зване «святобесіє» (суміш фанатизму з фарисейством, нарцисизмом, садизмом та «святою верой»). Наприклад, «Гагарінобесіє» (мурал з розіп'ятим Юрієм Гагаріним), «сталінобесіє» (у день смерті Сталіна), «путінобесіє» (носіння одягу чи атрибутів з портретами Путіна).

Апофеозом «святобесіє» є «Победобесіє» як втілення міфу про Велику Перемогу (9 травня), що є несумісним з пам'яттю про злочини сталінізму і жертв советських репресій. Воно передбачає щорічні грандіозні паради з гаслами «Діди воєвалі» або «Можем повторить»: урочисту ходу «Безсмертного полка»; військово-воєнні реконструкції для різних вікових категорій (перформанси, флешмоби та інсталяції із «георгіївськими стрічками», дитячими візочками-

танками, символами Z та V, логотипом «Юнармії – орла у кількох відтінках червоного з білою (або срібною) п'ятикінечною зіркою» тощо).

Як бачимо, спільним між советською і російською ідеологіями залишається агресивний мілітаристський характер патріотизму антизахідницького спрямування та утопічні ідеї про «наддержаву» і «винятковість» російської нації.

З метою боротьби проти деструктивних дій російської пропаганди 22 травня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про заборону пропаганди неонацистського тоталітарного режиму Росії, агресії РФ проти України як терористичної держави, символіки збройних сил та інших структур РФ у війні проти України». 2 травня 2023 р. Верховна Рада України ухвалила проект постанови № 9101 «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як расизму та засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людиноненависницьких», визначивши політичний режим в РФ як расизм, засудивши його ідеологічні засади і суспільні практики як тоталітарні та людиноненависницькі. А 19 жовтня 2023 р. Верховна Рада ухвалила в першому читанні урядовий законопроект щодо заборони діяльності в Україні релігійних організацій, пов'язаних із РПЦ.

Висновки. Нав'язування тоталітарної біполярної світоглядної парадигми російськими ІПСО в умовах російського повномасштабного вторгнення є особливо небезпечним для подальшого формування соціокультурної ідентичності українців відразу на декількох рівнях – національному, етнічному, релігійно-конфесійному, мовному тощо. Це пов'язано з тим, що протягом тривалого періоду українське суспільство формувалося в площині «зіткнення» культурних традицій, а дихотомія «свій» / «чужий» була присутня у ціннісному просторі соціуму.

Ідеться, передусім, як про багатокультурність із варіантами регіональної свідомості (символами, міфами, конфесійними традиціями, діалектними особливостями, звичаями та обрядами тощо), так і майже століття перебування у советській біполярній системі життєдіяльності. Але як зазначалося вище, регіональна «інакшість» як така не може мати негативної конотації для цілісності української соціокультурної ідентичності, бо головним принципом їхньої взаємодії є «єдність у різноманітті». Та коли цю «інакшість» свідомо підкреслюють та «підігрують», гіперболізуючи в опозиційних координатах «свого-чужого», то консолідація соціуму ускладнюється.

У таких умовах існує ряд відкритих і прихованих ризиків для соціокультурної ідентичності. Зокрема, небезпека віктимізації суспільної свідомості, а значить – формування почуття меншовартості, інфантильності, амбівалентності, прагнення до патерналістських ціннісних орієнтацій. Для посилення протистояння часто можуть провокативно насаджуватися ідеї пріоритету прав етносу над правами особи (як це промовисто, скажімо, виглядає на прикладі російського тоталітарного конструкту «етнонація»). Результатом може бути активізація праворадикальних націоналістичних сил, гіпертрофоване прагнення яких до утвердження пріоритетів «своїх» здатне як зміцнювати наявні, так і множити нові «кордони» та «межі» в суспільстві.

Посиливши суспільно-політичну кризу, війна прискорила збільшення конфігурацій «свої»/ «чужі»/ «інші» / «вороги». Швидка зміна ціннісних установок актуалізує порубіжний стан ідентифікаційних систем. Це диктує ряд проблем, пов'язаних з адекватною діагностикою та оцінкою сучасних явищ і процесів. Проблема «кордонів» сьогодні переросла прикладні межі та набула змісту парадигми.

Аби системно відстежувати динаміку конфігурацій «свого-іншого-чужого-ворога» в українському соціокультурному просторі, потрібні як повторні польові студії, так і верифікація методолого-методичного інструментарію для якісної інтерпретації зібраного матеріалу. Актуальним залишається активніше викорінення із масової свідомості «атавізмів» советської ідентичності як плідного ґрунту для насадження російських біполярних світоглядно-поведінкових установок, що «розхитують» українське суспільство як зовні, так і зсередини.

Для належного протистояння російській пропаганді необхідні чіткі і послідовні кроки щодо захисту інформаційного простору, створення і поширення україномовного контенту у світі про події в Україні та її самобутню культуру, висвітлення повсякденного життя українців і особливості протистояння ворогу на фронті та тилу, створення передумов для формування позитивного іміджу країни шляхом провадження ефективних реформ тощо.

Отже, сьогодні українцям потрібна своя модель соціокультурної ідентичності – однозначно у контексті культурно-історичної єдності з Європою, обов'язковим врахуванням регіонального «іншого», але із територіальною цілісністю і власним тяглим національним метанаративом.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність студентам та професорсько- викладацькому колективу історичного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за допомогу у зборі польових матеріалів, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

.....
Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для проведення цього дослідження й публікації статті.

Джерела та література:

- Бодак, В., Галів, М., Ільницький, В., Пантюк, М.** (2022). *Російсько-українська війна (2014–2022 рр.): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та правові аспекти* : Наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing». 1421 с. URL: <https://dspu.edu.ua/news/z-yavylasya-kolektyvna-monografiya-rosijsko-ukrayinska-vijna-2014-2022-istorychni-politychni-kulturno-osvitni-religijni-ekonomichni-ta-yurydychni-aspekty>
- Гай-Нижник, П. П.** (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. К.: «МП Леся», 332 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013294>
- Гриневич, Л. В.** (2014). Механізми масового народобивства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі (друга половина 1929 – початок 1930 рр.). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. К.: НТУУ «КПІ». Вип. 38. С. 47–64.
- Каганов, Ю.О.** (2019). *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія*. Запоріжжя:Інтер-М, 432 с. URL: [file:///D:/Downloads/%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA/%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/Konstruiuvannia radiianskoi liu dyni 19531991 ukrainska versiia.pdf](file:///D:/Downloads/%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA/%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/Konstruiuvannia%20radiianskoi%20liu%20dyni%201953%201991%20ukrainska%20versiia.pdf)
- Кулик, В.** (2020). *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 328 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kulyk-et-al-Interpretations-of-Russian-Ukrainian-conflict-in-Western-publications-IPiEND-2020.pdf>
- Магда, Є.** (2015). *Гібридна війна: вжити і перемогти*. Харків : Віват, 320 с.
- Ніколаєва, Т. М.** (2016). Історичні паралелі в російсько-радянській пропаганді та їх ідеологокультурна двовимірність. *Історико-політичні студії*. № 2. С. 110-120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2022_2_14
- РФ ННЛІЕСхП ВДПУ** – Рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з історії та етнології Східного Поділля Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
- Снайдер, Тімоті.** (2023). *«Російська пропаганда працює не тільки проти України – вона працює і проти світу»*. URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/timoti-snaider/>
- Снайдер, Тімоті.** (2020). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка*. Перекл. з англ. Г. Герасим. Львів: Човен, 392 с.
- Яковлев, А.** (2016). До питання образу ворога СРСР у сучасній науковій літературі. *Нові сторінки історії Донбасу*. № 25. *Донецький національний університет імені Василя Стуса*. С. 189-197. URL: <https://jncid.donnu.edu.ua/article/view/5084>
- Якубова, Л.** (2023). *Рашизм: Звір з безодні*. Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 318 с.

Natalka V. Zhmud

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

The Opposition "Own-Alien" as a Paradigm for the Construction of Socio-Cultural Identity: Soviet-Russian Contexts

Abstract. *The purpose of the article is an attempt to illustrate the opposition "own-alien" as the basic paradigm of the formation of both Soviet and modern Russian socio-cultural identity that especially become relevant against the background of the full-scale Russian incursion to Ukraine and the strengthening of bipolar attitudes in world geopolitics. The methodology of the research is based on the combination of general scientific and interdisciplinary methodological tools. In particular, observation, questionnaires, narrative interview, statistical analysis, content analysis, cross-cultural and sociocultural analysis, the theory of generations by V. Strauss and N. Houwa, the theory of post-materialism by R. Inglehart, the primordialist, constructivist and instrumentalist concept of ethnicity, etc. It is primarily about the need to free ourselves from the dichotomous theoretical-methodological approach characteristic of the Soviet and partly post-Soviet socio-scientific discourse. The scientific novelty of the work consists in summarizing scientific works and the results of multi-year field studies on this problem. Also, through the prism of comparing the peculiarities of the construction of Soviet and modern Russian identity in the paradigm of "self-alien" to consider the potential risks for the*

further formation of Ukrainian socio-cultural identity. **Conclusions.** The relevance of the outlined topic is important in both scientific and social discourses. Russian propaganda in the occupied territories seeks to change the socio-cultural identity, above all, of the young generation, imposing a bipolar worldview on them. And for the older generations - resuscitates the "Soviet" way of life. A comparative analysis of the Soviet and Putin's ideological systems will highlight the ways and tools of resistance to the Russian information and psychological operation.

Keywords: opposition "own-alien", "Russian peace", Soviet, sociocultural identity.

References:

- Bodak, V., Haliv, M., Ilnytskyi, V., Pantiuk, M.** (2022). *Rosiisko-ukrainska viina (2014–2022 rr.): istorychni, politychni, kulturno-osvitni, relihiini, ekonomichni ta pravovi aspekty : Naukova monohrafiia. [Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural and educational, religious, economic and legal aspects: Scientific monograph].* Ryha, Latviia: «Baltija Publishing». 1421 s. URL: <https://dspu.edu.ua/news/z-yavylasya-kolektyvna-monografiya-rosijsko-ukrayinska-vijna-2014-2022-istorychni-politychni-kulturno-osvitni-relijijni-ekonomichni-ta-yurydychni-aspekty> [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P. P.** (2017). *Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynannia ta sprobny znyshchennia. [Russia vs. Ukraine (1990–2016): From a policy of blackmail and coercion to a war of absorption and attempted annihilation].* K.: «MP Lesia», 332 s. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013294> [in Ukrainian].
- Hrynevych, L. V.** (2014). *Mekhanizmy masovoho narodovbyvstva: konstruiuvannia «obrazu voroha» v radianskii politychnii karykaturi (druha polovyna 1929 – pochatok 1930 rr.). [Mechanisms of mass genocide: construction of the «image of the enemy» in Soviet political caricature (second half of 1929 – beginning of 1930)].* *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats.* K.: NTUU «KPI». Vyp. 38. S. 47–64. [in Ukrainian].
- Kahanov, Yu. O.** (2019). *Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versiia. [Construction of the «Soviet man» (1953–1991): Ukrainian version].* Zaporizhzhia: Inter-M, 432 s. URL: [file:///D:/Downloads/%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/Konstruiuvannia radianskoi liudyny 19531991 ukrainska versiia.pdf](file:///D:/Downloads/%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/Konstruiuvannia%20radianskoi%20liudyny%2019531991%20ukrainska%20versiia.pdf) [in Ukrainian].
- Kulyk, V.** (2020). *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh. [Interpretations of the Russian-Ukrainian conflict in Western scientific and expert-analytical works].* Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 328 s. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Kulyk-et-al-Interpretations-of-Russian-Ukrainian-conflict-in-Western-publications-IPIEND-2020.pdf> [in Ukrainian].
- Mahda, Ye.** (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. [Hybrid warfare: survive and win].* Kharkiv : Vivat, 320 s. [in Ukrainian].
- Nikolaieva, T. M.** (2016). *Istorychni paraleli v rosiisko-radianskii propahandi ta yikh ideolohokulturna dvovymirnist. [Historical parallels in Russian-Soviet propaganda and their ideological and cultural two-dimensionality].* *Istoryko-politychni studii.* № 2. S. 110-120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2022_2_14 [in Ukrainian].
- RF NNLIESkhP VDP**U – Rukopysnyi fond navchalno-naukovoї laboratorii z istorii ta etnologii Skhidnoho Podillia Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. [Manuscript fund of the educational and scientific laboratory on history and ethnology of Eastern Podillia of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskiy]. [in Ukrainian].
- Snaider, Timoti.** (2023). *«Rosiiska propahanda pratsiuie ne tilky proty Ukrainy – vona pratsiuie i proty svitu». [«Russian propaganda works not only against Ukraine – it also works against the world»].* URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/timoti-snaider/> [in Ukrainian].
- Snaider, Timoti.** (2020). *Shliakh do nesvobody: Rosiia, Yevropa, Ameryka. [The road to unfreedom: Russia, Europe, America].* Perekl. z anhl. H. Herasym. Lviv: Choven, 392 s. [in Ukrainian].
- Yakovliev, A.** (2016). *Do pytannia obrazu voroha SRSR u suchasni naukovii literaturi. [On the issue of the image of the enemy of the USSR in modern scientific literature].* *Novi storinky istorii Donbasu.* № 25. *Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa.* S. 189-197. URL: <https://jncid.donnu.edu.ua/article/view/5084> [in Ukrainian].
- Yakubova, L.** (2023). *Rashyizm: Zvir z bezodni. [Racism: The Beast from the Abyss].* Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Akadempriodyka, 318 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 02.11.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.12.2023 р.